

Механізми мінімізації кредитного ризику сільськогосподарських товаровиробників

І.А.ШУБЕНКО, аспірант*

Національний науковий центр "інститут аграрної економіки"

У сучасних умовах відбувається процес становлення кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників та загалом АПК. За підрахунками вчених, у розвиток вітчизняного агропромислового комплексу щорічно необхідно інвестувати 25-25 млрд. грн., що в 10-12,5 раза більше від фактичних обсягів за останні роки. Для підвищення рівня технічної оснащеності сільського господарства до повної технологічної норми потрібні щорічні вкладення в сумі 10 млрд. грн.¹ Але інвестиційна привабливість сільського господарства залишається ще дуже низькою.

Нині однією з причин недостатнього рівня кредитування аграріїв є значний кредитний ризик сільськогосподарських товаровиробників, що виникає при наданні кредитів даній категорії позичальників. Це зумовлює необхідність дослідження теоретико- методологічних аспектів кредитного ризику, виділення його окремих складових і значення механізму подолання ризику.

*Науковий керівник — В.М. Алексійчук, кандидат економічних наук.

Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / Дем'яненко М.Я., Алексійчук В.М., Борщ А.Г. та ін. / За ред. М.Я. Дем'яненка. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — С. 150.

Проблема кредитного ризику в Україні досліджується багатьма вченими. Зокрема, в роботах В.В. Вітлінського, О.В. Пернарівського, Я.С. Наконечного, Г.І. Великоіваненка, В.М. Поповича, А.І. Степаненка здійснюються спроби уточнення сутності ризику комерційного банку та механізмів його нейтралізації. Проте дослідники майже не приділяють належної уваги аналізу кредитного ризику сільськогосподарських підприємств та розробці механізмів його мінімізації.

Аналіз публікацій цих авторів та робіт зарубіжних учених показав, що більшість із них зводить сутність кредитного ризику до ризиків неповернення позичальником основного боргу та відсотків за кредитною угодою. Підкреслюючи, що кредитний ризик є специфічним ризиком банку, більшість авторів пов'язує кредитний ризик саме з банківською діяльністю.

Але останнім часом у роботах, де досліджують окреслену проблему¹, кредитний ризик розглядається як ризик емітента, який випустив боргові цінні папери, тобто взяв на себе певні фінансові зобов'язання. Оскільки цінні папери можуть випускати як підприємства, так і держава, то є можливість виділити три типи кредитного ризику: кредитний ризик банку, підприємства та держави, які взяли на себе певні фінансові зобов'язання.

В.В. Вітлінський та очолюваний ним колектив авторів ще більше розширюють суть кредитного ризику. Вони визначають його як поняття, що асоціюється не лише з процесом кредитування, але й має відношення до всіх фінансових угод, для яких характерним є виникнення відносин "кредиторська вимога — боргове зобов'язання". Це стосується кореспондентських рахунків даного комерційного банку в інших банках, операцій з фінансовими інструментами (свопи, форварди, ф'ючерси, опціони), операцій з цінними паперами, а також лізинговими та факторинговими операціями².

Отже, зводити кредитний ризик лише до невиконання кредитних зобов'язань не-доцільно. Адже суть такого ризику полягає в більш глибокому понятті — стосунках між кредитором і позичальником. Це дає змогу виділяти у структурі кредитного ризику окремі різновиди кредитних ризиків та їх груп. Зокрема, В.М. Попович, А.І. Степаненко представляють загальну структуру кредитних ризиків чотирма групами: банківськими; ризиками виконання; конкурентними ризиками; ризиками країни.³ У кожній з названих груп у свою чергу виділяються конкретні різновиди ризиків.

Так, ризики країни підрозділяються на політичні, законодавчі, макроекономічні, ризики переводу грошей; конкурентні ризики — на галузеві, специфічні ризики позичальника, ризики партнерів позичальника; ризики виконання — на інноваційні, операційні, проектні, фінансові ділові, стратегічні. Банківські ризики у своїй структурі мають ризики ліквідності, процентні, валютні, ризики зловживань позичальника, ризики зловживань службовця банку та ін. Така структура кредитного ризику враховує багато факторів впливу на нього, але у той же час не відображає особливостей конкретного позичальника.

Є думка авторів стосовно розподілу кредитного ризику на кілька інших структурних позицій — це ризик неповернення кредиту, депозитний ризик, лізинговий ризик, факторинговий ризик, форфейтинговий ризик.⁴ Суть ризику неповернення кредиту впливає з

¹ Заруба А.Д. Банківський менеджмент та аудит К.: "ЛібраТОВ", 1996. — 224 с.; Мертенс А. Инвестиции: курс лекций по современной финансовой теории. — К.: Киевское инвестиционное агентство, 1997. — 416 с.; Уткин З. А. Риск-менеджмент. Учебн. Ассоциация авторов и издатель "Тандем". — М.: ЗКМОС, 1998. — 173 с.; Фредерік С. Мишкін. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин. — К.: Основи, 1998. — 963 с.

² Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посіб. / В.В. Вітлінський, О.В. Пернарівський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоіваненко / За ред. В.В. Вітлінського. — К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. - С. 30.

³ Попович В.М., Степаненко А.І. Управление кредитными рисками заемщика, кредитора, страховщика. — К.: Правові джерела, 1997. — С. 140.

⁴ Уткин З.А. Риск-менеджмент. Учебн. Ассоциация авторов и издателей "Тандем". — М.: ЗКМОС, 1998. — С. 61.

назви цього виду ризику. Депозитний ризик пов'язаний з відізванням вкладниками своїх внесків з кредитної установи до моменту закінчення угоди. Під лізинговим ризиком вчений розуміє ризик, який виникає при лізингових операціях як втрата комерційної репутації, погіршення фінансового стану лізингодержувача, економічної, соціально-політичної та фіскально-монетарної ситуації в країні перебування цієї компанії, зниження ціни продажу та обсягів угод, умов експлуатації об'єкта лізингу. Факторинговий ризик — це ймовірність одержання певного результату при купівлі спеціалізованою фінансовою компанією грошових вимог експортера до імпортера. Форфейтинговий ризик — це ризик кредитної організації по оплаті боргового зобов'язання імпортеру, без права регресу боргових і платіжних документів на попереднього власника.

Перевагою даного підходу є те, що автор вводить нові типи кредитного ризику (факторинговий та форфейтинговий). У той же час депозитний ризик розглядається однобічно з точки зору корисності для банку. Для вкладника, який надає кошти на депозитні рахунки, також існує кредитний ризик. Адже депозит — це різновид кредиту клієнта для банку. За певних обставин такий кредитор може втратити свої кошти. Тому з боку кредитора найдоцільнішим є структура кредитного ризику, що представлена В.В. Вітлінським, О.В. Пернарівським, Я.С. Наконечним, Г.І. Великоіваненком. Вони розглядають кредитний ризик як сукупність ризику щодо позичальника та ризику щодо способу забезпечення.

Під кредитним ризиком щодо позичальника автори розуміють категорію, яка зв'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації вибору й відображає міру (ступінь) того, що позичальник може не виконати своїх зобов'язань перед банком щодо повернення боргу згідно з умовами кредитного договору з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих і зворотних зв'язків. Це кредитний ризик щодо способу забезпечення. Такий ризик є об'єктивно- об'єктивною економічною категорією, яка пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору й відображає міру (ступінь) того, що банку не вдасться своєчасно та в повному обсязі скористатися забезпеченням позики для покриття можливих втрат від неї.¹

Учені стверджують, що кредитний ризик щодо кредитної угоди — це одночасний прояв кредитного ризику щодо позичальника та кредитного ризику щодо способу забезпечення кредиту. При чому на практиці кредитний ризик щодо забезпечення кредиту менше враховується. І це є помилковим рішенням багатьох банків.

З огляду на попередньо викладені позиції стосовно структури кредитного ризику можна зробити висновок, що кредитний ризик банку є не просто ризиком невиконання або неналежного виконання кредитної угоди позичальником, й сукупністю ризиків, що супроводжують діяльність окремого позичальника. Виходячи з цього, кредитний ризик окремого позичальника складається з простіших ризиків, які слід ідентифікувати.

Пропонуємо розглянути кредитний ризик під іншим кутом зору, а саме: з боку позичальника. Оскільки визначено, що сільське господарство потребує спеціального режиму кредитування (в силу своїх особливостей), то можна виділити кредитний ризик сільськогосподарського виробника як окрему складову валового ризику банку, кредитний ризик сільськогосподарського виробника можна представити трьома структурними одиницями, а саме: ризиком щодо позичальника, ризиком щодо забезпечення та системними ризиками (рис. 1). Причому джерелом останнього є ризики що виникають у макроекономічному середовищі, на які ні кредитор, ні позичальник не можуть суттєво вплинути, а лише вжити певних заходів з метою зменшення: впливу цієї групи ризиків.

Оскільки кредитна діяльність банку залежить від зовнішнього середовища, тобто істоти, в якій відбуваються кредитні відносини, то вплив цих ризиків є суттєвим на -зширення або скорочення кредитування. Зміна політичної, економічної та соціаль-

Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посіб. / В.В. Вітлінський, О.В., Пернарівський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоіваненко / За ред. В.В.Вітлінського. — К.: Т-во "Знання", КОО, :2000. - С. 57

ної ситуації в країні — досить важливий чинник у здійсненні кредитної діяльності банків. До системних ризиків належать такі: процентні ризики, валютні, інфляційні, ризики державного регулювання, цінні ризики.

Процентні ризики здебільшого негативно впливають на процес повернення коштів у випадку зростання процентної ставки та появи додаткових вимог з боку фінансових установ. Інфляційні ризики проявляються через знецінення національної грошової одиниці порівняно з іноземною валютою, що зумовлює девальвацію обігових коштів сільськогосподарських підприємств. Валютні ризики є небезпечними стосовно валютних втрат, пов'язаних із зміною курсу іноземної валюти відносно національної, при проведенні зовнішньоторговельних операцій.

Рис. 1. Структура кредитного ризику сільськогосподарського товаровиробника

Дії органів державної влади часто є ще однією причиною ризиків в аграрному бізнесі. Ці ризики пов'язані, передусім, зі змінами в державній регулятивній політиці на аграрних ринках. Такі дії можуть опосередковано спричинювати певні адміністративні обмеження у сільськогосподарському виробництві. Так, зміни у заходах державної політики щодо використання пестицидів можуть спричинити зростання (зменшення) витрат виробництва. А введення експортного або імпортного мита може негативно позначитися на прибутковості виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції.

Цінові ризики проявляються через зміну цін на продукцію, що виробляють сільськогосподарські підприємства, на аграрних ринках. Наприклад, за високої врожайності закупівельні ціни можуть знизитися і не забезпечити достатнього рівня прибутковості підприємств.

Наступна складова кредитного ризику — ризик щодо позичальника. На наш погляд, його доцільно розглядати через призму особливостей сільськогосподарської галузі.

Для сільського господарства характерною рисою є безперервність процесу виробництва, що визначається природно—кліматичними та біологічними факторами. Тобто біологічні процеси й кліматичні умови, на відміну від технологічних процесів в інших галузях, не можуть бути зупинені. Тому кожна затримка у здійсненні технологічних процесів призводить до порушення процесу виробництва. Зокрема, відсутність коштів у сільськогосподарських підприємств (до того ж їх різке знецінення в роки гіперінфляції) впродовж останнього десятиліття призвело до грубого порушення технології виробництва, а саме: недостатнє внесення мінеральних і органічних добрив, невиконання належних робіт щодо боротьби з бур'янами, несвоєчасне здійснення робіт з сівби та збирання сільськогосподарських культур. Ці фактори спричинили зниження врожайності культур порівняно з попередніми роками.

Крім того, в сільському господарстві земля використовується не лише як просторовий ресурс, але й як засіб виробництва та предмет праці. Кожна земельна ділянка відрізняється від іншої своєю якістю, яка постійно змінюється залежно від природно—кліматичних

умов. Тому товаровиробники змушені вносити певні корективи у технологічні процеси. А це часом потребує додаткових витрат. Тому є доцільним виділення технологічного ризику у структурі кредитного ризику сільськогосподарського виробника.

Друга особливість сільського господарства — наявність сезонного розриву між вкладанням коштів та їх надходженням від реалізації виробленої продукції. Оскільки сільськогосподарський товаровиробник неспроможний через сезонний розрив сформулювати необхідні фінансові ресурси для нового виробничого циклу, він потребує додаткового залучення коштів. На практиці така ситуація проявляється у зниженні коефіцієнтів кредитоспроможності підприємства, що породжує виникнення такого ризику.

Окремою складовою ризику сільськогосподарського товаровиробника можна виділити і ризик втрати врожаю, що виникає за несприятливих кліматичних умов або стихійних явищ. Так, за 1999—2000 роки збитки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників від погодніх умов становили 406 млн. грн. За таких умов Кабінет Міністрів України компенсував ці збитки за рахунок позабюджетного резервного фонду лише частково — в сумі 80 млн. грн.¹

Третьою складовою кредитного ризику сільськогосподарського товаровиробника є ризик щодо забезпечення, який підрозділяється на ризик втрати заставленого майна та ризик зниження ліквідності застави. Перший проявляється у випадках реальної втрати майна. Джерелом виникнення цього ризику може бути як природне середовище, так і соціальний фактор.

Ризик зниження ліквідності застави виникає за умови змін у зовнішньому середовищі. Наприклад, інфляційні процеси можуть спричинити зменшення реальної вартості майна, а надходження на ринок нових видів (або більшої кількості) продукції може зменшити попит на заставлену продукцію і як результат — недоодержання запланованих прибутків.

Звідси, можна зробити висновок, що джерелами кредитного ризику при кредитуванні сільськогосподарських виробників є природно-екологічне середовище, макроекономічні процеси, що супроводжують економіку нашої держави, та об'єктивні умови здійснення виробничого процесу в сільському господарстві. На процес кредитування цієї категорії позичальників найбільше впливають сезонність виробництва продукції (особливо у рослинництві), несприятливі погодні умови, погіршення екології (особливо для рослинництва), зміни, в тому числі сезонні, у кон'юктурі пропозиції та попиту на продукцію (стосується як рослинництва, так і тваринництва), зміни в обсягах грошових потоків позичальників (цей фактор тісно пов'язаний з першими трьома), зниження кредитоспроможності позичальників (цей фактор є похідним від попереднього), державне регулювання агропромислового ринку, в тому числі обмеження або встановлення певного рівня цін і тарифів, введення нових стандартів на продукти харчування й інше, зниження або недостатньо висока ліквідність застави, що пропонується позичальниками у забезпечення зобов'язань перед банками, зміни курсу валют для кредитів у іноземній валюті, зміни у розмірі процентних ставок.

Як показує аналіз наукових праць, зменшення кредитного ризику відбувається через механізм його мінімізації. Він являє собою сукупність методів і правил, спрямованих на управління та нейтралізацію кредитного ризику. Як і будь-який механізм, механізм мінімізації кредитного ризику є багаторівневим (рис. 2).

Причому таке управління здійснюється на двох рівнях: кредитора і позичальника. Також окремо можна виділити рівень державного управління, на якому встановлюються обов'язкові до виконання правила кредитування.

Перший рівень покликаний управляти кредитним ризиком на рівні підприємства. Сільськогосподарське підприємство повинно або мати свою службу контролю за кредитами, або одержувати необхідні послуги від відповідних комерційних чи державних служб. Основним завданням таких служб є дослідження кредитного ринку, вивчення мов надання кредитів різних видів, форм та проведення аналізу можливостей повер-

Страхування з перших рук // Агроаспект — 2001. — Вересень. — С. 16.

нення кредиту, відслідковування своєчасності виплат за кредитною угодою. Саме на цьому рівні підприємство повинно приймати рішення щодо страхування виробничих ризиків, оскільки саме страхування є одним із засобів, що дозволяє зменшити негативні наслідки непередбачуваних подій у сільськогосподарському виробництві.

Другий рівень передбачає сукупність методів управління кредитним ризиком на рівні кредитора. Банки повинні виходити із необхідності забезпечення єдності інтересів його акціонерів, вкладників, суб'єктів господарювання, а також враховувати інтереси держави. Тому їм доцільно впроваджувати комплекс заходів стосовно зменшення кредитного ризику сільськогосподарського виробника.

Зокрема банки, що спеціалізуються на наданні кредитів АПК, повинні розробити методики визначення кредитоспроможності з урахуванням особливостей галузі. Службам банку слід проводити аналіз впливу ризиків на виробництво сільськогосподарської продукції регіону, де здійснюється процес кредитування аграрних підприємств. Особливої уваги потребує вивчення системи страхового захисту підприємства, адже вона є тим засобом, що за настання несприятливих погодних умов забезпечує фінансову стабільність підприємства.

Потребує перегляду і процес обов'язкового резервування при кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників. Адже однією з особливостей аграрного сектора економіки є подовжені строки користування кредитами порівняно з іншими галузями народного господарства. З цієї метою доцільно сформувати спеціальний режим резервування коштів комерційними банками, які кредитують сільське господарство.

Крім того, комерційні банки можуть ширше використовувати можливості страхових компаній по страхуванню власних фінансових ризиків. Цей рівень управління кредитним ризиком є основним у загальній схемі.

Останній рівень встановлює законодавчо-нормативні акти, які визначають основні правила здійснення кредитних відносин. На даному етапі формується та вдосконалюється система кредитного забезпечення, кредитна інфраструктура сільського господарства, форми її діяльності. Цей рівень використовує різні методи впливу на кредитний ризик, основними з яких є зміна облікових ставок, встановлення норм обов'язкових резервів комерційним банком. Провідником в управлінні кредитним ризиком на цьому рівні є Національний банк України.

Таким чином, у структурі валового кредитного ризику банку можна виділити кредитний ризик сільськогосподарського виробника. Це специфічний ризик банківської установи при укладенні кредитної угоди із сільськогосподарським виробником. Він є сукупністю ризиків, які мають прямий вплив на здійснення процесу виробництва сільськогосподарської продукції. Для зменшення впливу даного ризику в системі кредитного забезпечення доцільно утворити замкнену систему його мінімізації. Ця система представляє сукупність методів і прийомів щодо подолання кредитного ризику, починаючи з окремого сільськогосподарського виробника, банку, який креди

тує дане підприємство, та центрального банку. Єдність зусиль щодо подолання кредитного ризику на всіх рівнях створює об'єктивне підґрунтя для розширення сфери кредитування аграрного сектора економіки.

★